

AANVULLENDE CULTUURHISTORISCHE ANALYSE

Bestemmingsplangebied

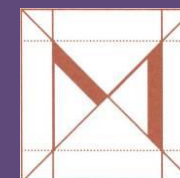
Brug Poelgeest

Gemeente Leiden

Onderzoek i.o.v. Bestplan BV / Gemeente Leiden
Juli 2012



MONUMENTEN
ADVIES BUREAU



COLOFON

Opdrachtgever

Bestplan BV
Gemeente Leiden

Analyse en fotografie

drs. C.J.B.P. Frank

Historisch beeldmateriaal

Regionaal Archief Leiden
Diverse beeldbanken en literatuur

**Dit is een uitgave van het Monumenten Advies Bureau, Nijmegen,
Juli 2012, copyright MAB Nijmegen 2012**

MONUMENTEN ADVIES BUREAU

drs. C.J.B.P. Frank

drs. F.A.C. Haans

mw. drs. C.H.J.M. van den Broek

mw. V. Delmee BSc

drs. J.H.J. van Hest

ing. G. Korenberg

mw. drs. M. Lemmens

mw. drs. L. Valckx

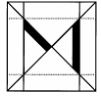
Bredestraat 1

6542 SN NIJMEGEN

tel: 024-3786742

fax: 024-3792477

E-mail: Info@monumentenadviesbureau.nl / Website: www.monumentenadviesbureau.nl



**AANVULLENDE CULTUURHISTORISCHE
BESTEMMINGSPLANGEBIED BRUG POELGEEST, LEIDEN**

ANALYSE

INHOUDSOPGAVE:

1 INLEIDING	4	
2 AANVULLENDE VRAGEN	5	
3 AANVULLENDE ANALYSE	5	
3.1 Rijksmonumentenstatus	5	
3.2 Zichtlijnen	8	
3.3 Relatie buitenplaats en Kikkermolen	15	
3.4 Lig- en overwinterplaatsen in de Haarlemmertrekvaart	17	
3.5 Betekenis cultuurhistorische hoofdstructuur	20	
4 AANVULLENDE LITERATUUR / BRONNEN	22	12

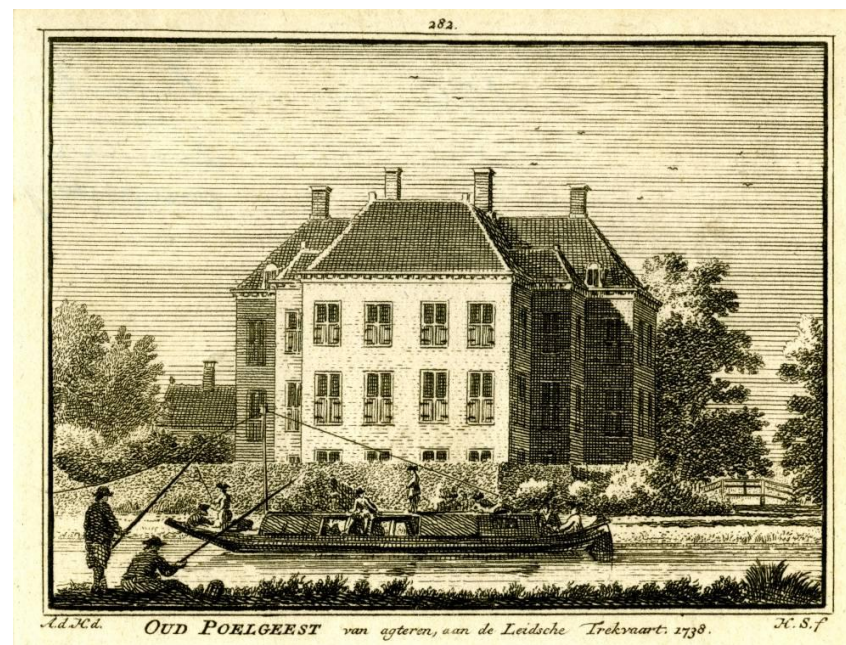
1 INLEIDING

In het kader van het opstellen van een nieuw bestemmingsplan ten behoeve van de bouw van een brug over de Haarlemmertrekvaart (ter ontsluiting van de wijk Poelgeest in de gemeente Oegstgeest) is in maart 2011 een cultuurhistorische effectrapportage samengesteld. In deze rapportage is het bestemmingsplangebied (thans met de naam “Brug Poelgeest”) cultuurhistorisch geanalyseerd.

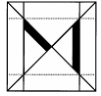
In de beknopte analyse is de cultuurhistorische context van het plangebied kort gedeut, worden de aanwezige cultuurhistorische kwaliteiten omschreven en gewaardeerd. Daarnaast zijn de effecten van de beoogde ingrepen in het gebied (bouw van een brug over de Haarlemmertrekvaart en de daaraan gekoppelde infrastructuur) getoetst op hun impact op de cultuurhistorische component. In de conclusie zijn de gevolgen, met kansen en bedreigingen, omschreven. Het vigerende cultuurhistorische beleid is hierbij meegenomen.

Naar aanleiding en op basis van de binnengekomen inspraakreacties op het voorontwerpbestemmingsplan, die op onderdelen ook de cultuurhistorie betreffen, is besloten voor een aantal aspecten een verdiepend onderzoek uit te voeren. De bedoeling is dat met de aanvullende informatie beter kan worden gereageerd op de inspraakreacties. Daarnaast dient het aanvullend onderzoek ook als nadere verdieping van het aspect cultuurhistorie ten opzichte van de voorgenomen plannen.

Monumenten Advies Bureau, juli 2012



Oud-Poelgeest en de Haarlemmertrekvaart in 1738, naar Abraham de Haen (1707-1748).



2 AANVULLENDE VRAGEN

Op de volgende aspecten zal in deze aanvullende analyse nader worden ingegaan:

1. Nadere beschouwing van de begrenzing van het rijksmonumentale landgoed; valt de ijsbaan wel of niet binnen het beschermde gebied?
2. Verdieping van de inzichten omtrent de verschillende (waardevolle) zichtlijnen vanuit en op het landgoed; hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen cultuurhistorische zichtlijnen en 'toevallige' (op een later moment ontstane) zichtlijnen;
3. Studie van de historische en ruimtelijke samenhang tussen landgoed en Kikkermolen. Zijn er zichtrelaties?
4. Analyse van de (historische?) lig- of overwinterplaatsen van vaartuigen in de Haarlemmertrekvaart, dit in relatie tot de thans aanwezige woonboten;
5. Verdieping van de betekenis van de cultuurhistorische hoofdstructuur;

Bovenstaande aspecten worden in hoofdstuk 3 verder uitgewerkt.

3 DE AANVULLENDE ANALYSE

3.1 Rijksmonumentenstatus

In 2002 is de buitenplaats Oud-Poelgeest beschermd als rijksmonument. De bescherming geldt niet alleen een groot aantal opstallen, maar ook de historische tuin- en parkaanleg, behorende bij de buitenplaats.

De volgende onderdelen van de buitenplaats zijn beschermd:

Monumentnummer	onderdeel
515703	hoofdgebouw
515704	historische tuin- en parkaanleg
515705	brug met toegangshek
515706	koetshuis
515707	tuinmanswoning
515708	waterput
515709	kapel / Jagershuis
515710	boogbrug
515711	tuinbeelden

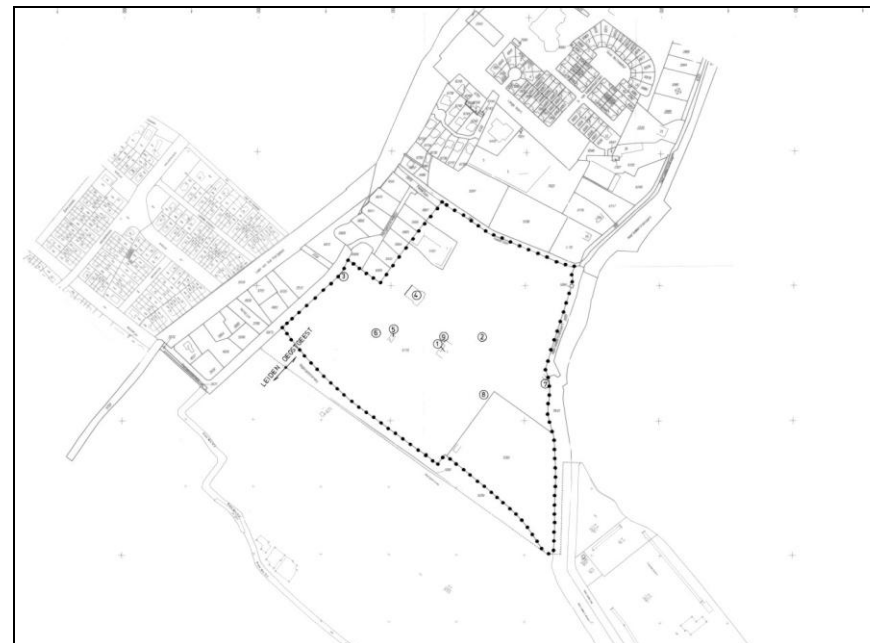
De opstallen (gebouwen, bruggen en andere objecten) liggen alleen buiten het bestemmingsplangebied Brug Poelgeest. In de beschrijving van de historische tuin- en parkaanleg wordt de weide, waarvan een deel binnen het bestemmingsplangebied ligt, expliciet genoemd.

De omschrijving van de historische tuin- en parkaanleg is als volgt

HISTORISCHE TUIN- EN PARKAANLEG behorende tot de buitenplaats Oud-Poelgeest. De deels in detail en deels in structuur gaaf bewaarde 19de-eeuwse aanleg in landschapstijl is in verschillende fasen tot stand gekomen

met behoud van de formele structuur. De nog aanwezige 17de-eeuwse hoofdstructuur wordt bepaald door de deels dubbele omgrachting, de rechte oprijlaan in de as van het huis die zich achter het huis voortzet in een kort grand canal. De oprijlaan is in de 19de eeuw met een bocht naar het huis gelegd, doch het 17de-eeuwse tracé is rond 1866 weer hersteld; voor het huis eindigt de laan in een rondeel. De omgrachting heeft 19de-eeuwse aanpassingen ondergaan: aan de achterzijde van het huis is de gracht tot een vijverpartij uitgegraven en de op enige afstand liggende rechthoekige buitengracht is aan de noordwestzijde gedempt. Het (18de-eeuwse) grand canal vormt de verbinding tussen de gracht en vaart. De formele structuur doet zich het beste ervaren vanaf de rechte oprijlaan naar het huis met aan weerszijden daarvan de 19de-eeuwse wandelbossen van opgaand hout met enkele lanen en paden in gebogen en kronkelig verloop, deels met laanbeplanting van eik en beuk; aan de achterzijde van het huis wordt de aanleg in landschapsstijl meer benadrukt door de waterpartij, de weide, zichten naar buiten toe en romantische elementen (torens/kapel/brug). Rondom de vijverpartij een ruime strook gras met enkele solitaires; vanaf het huis loopt een zichtas naar buiten toe over de vijver en de weide (thans ijsbaan) oorspronkelijk met zicht op Leiden. Vanaf de Haarlemmertrekvaart wordt ook een fraai zicht op het huis verkregen en iets verder op de, aan de vaart gelegen, kapel. Ten noordwesten van het koetshuis, parallel aan de oprijlaan waren oorspronkelijk de moestuin en boomgaard gesitueerd, zoals de Topografische Militaire Kaart van 1874-1912 laat zien. (bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed):

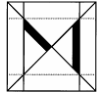
Op de nevenstaande kaart is de begrenzing van het van rijkswege beschermde gebied aangegeven (bron RCE).



De stippellijn vormt de begrenzing van de rijksbeschermde buitenplaats. Bron: website RCE

Waardering rijksmonument

In de redengevende omschrijving wordt de historische tuin- en parkaanleg als volgt gewaardeerd: HISTORISCHE TUIN- EN PARKAANLEG behorende tot de buitenplaats Oud-Poelgeest van algemeen belang: - vanwege de ouderdom; - vanwege de bij de buitenplaats behorende parkaanleg in 19de-eeuwse landschapsstijl in samenhang met de neogotische elementen (hoofdgebouw en kapel) die tezamen een romantisch en pittoresk beeld scheppen; - vanwege de herkenbaarheid van de formele basis (grachten, hoofdvas); - vanwege de markante situering aan de oude trekvaart; - vanwege de functioneel-ruimtelijke samenhang met de andere onderdelen van de buitenplaats.



De IJsbaan / weide

Dit terrein is een historisch onderdeel van de buitenplaats. Het behoorde van oudsher tot de bezittingen van de buitenplaatseigenaars.

In de omschrijving wordt expliciet gesproken over de weide in de zuidelijke hoek van het gebied (de IJsbaan). Bovendien is de IJsbaan binnen de contouren van het beschermde gebied opgenomen op de kaart (zie afbeelding op pagina 6). De IJsbaan valt dus onder de rijksbescherming. Buiten de bescherming valt de smalle groenstrook met het bomenlaantje langs de Oegstgeesterweg. De oostelijke grens van het gebied ligt langs de westoever van de Haarlemmertrekvaart.

In de vroege 19^{de} eeuw was het terrein ten zuiden van de huidige Oegstgeesterweg grotendeels in handen van andere eigenaars, alleen een groot rechthoekig perceel, aansluitend aan de Poelgeesterweg behoorde aan de toenmalige eigenaresse, de weduwe van Alexander van Rhemen. Opmerkelijk is, dat dit historisch aan Oud-Poelgeest gebonden terrein niet binnen de landgoedbiotoop van de buitenplaats is getrokken in de Cultuurhistorische Atlas Zuid-Holland. Dit geldt wel voor de ijsbaan en de sportvelden ten zuiden van de Oegstgeesterweg.

Consequenties

Formeel betekent het feit dat de ijsbaan / weide binnen het rijksmonument ligt, dat de aanvoerweg en het westelijke bruggenhoofd van de nieuwe brugontwikkeling ook binnen het rijksmonument komen te liggen. Het rijksmonument ondergaat dus een wijziging. Voor het wijzigingen van een rijksmonument dient een omgevingsvergunning te worden aangevraagd. Zo'n omgevingsvergunning is verplicht voor allerlei ingrepen in de leefomgeving, zoals bouw- en sloopplannen grondverzet en dergelijke. Bij de beoordeling van deze ingrepen wordt ook gekeken naar de bescherming van archeologische en monumentale waarden.

Effecten

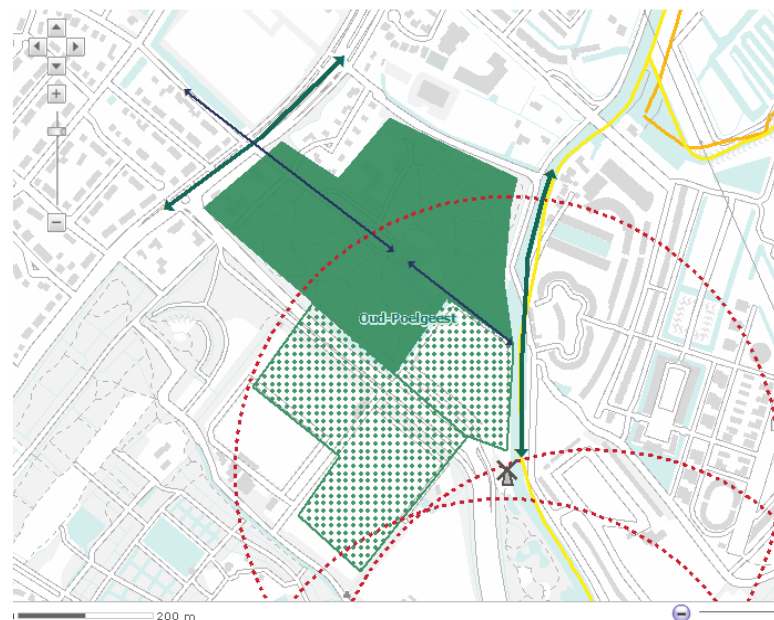
In de analyse van maart 2011 is ingegaan op de effecten van de doorsnijding van de weide door de gewenste ontwikkeling. De zuidoostelijke punt van het terrein wordt visueel van de rest van het gebied afgesneden. Daarbij geldt als verzachtende omstandigheid, dat de doorsnijding in de uiterste periferie van de buitenplaats plaats vindt, waardoor de negatieve invloed vooral lokaal is, maar voor de buitenplaats als geheel relatief gering.

3.2 Zichtlijnen

Binnen en rond de historische buitenplaats Oud-Poelgeest is sprake van een aantal (waardevolle) zichtlijnen. Deze zijn deels beschreven en gewaardeerd in de rijksbeschrijving van de buitenplaats, deels vermeld in de Cultuurhistorische Atlas Zuid-Holland.

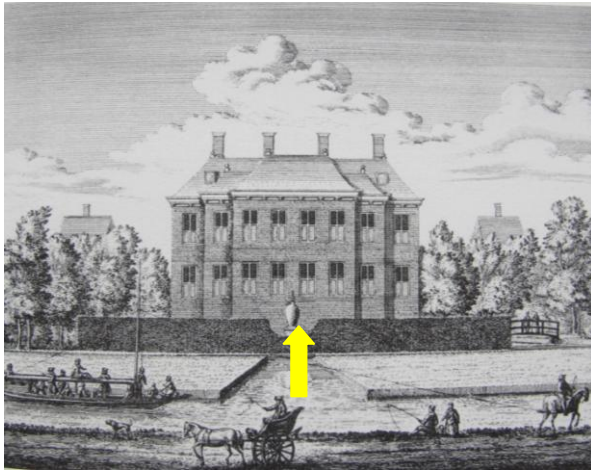
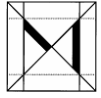
In de eerste plaats bevinden de cultuurhistorische zichtlijnen zich over de formele hoofdas binnen de buitenplaatsstructuur: uitgaande van het kasteel Oud-Poelgeest in noordwestelijke richting over de oprijlaan en terug (zie de linker blauwe pijl op het kaartje hiernaast). Deze zichtlijn of zichtas is gericht op één punt, de hoofdentree van de buitenplaats aan de Poelgeesterweg. De zichtlijn maakt deel uit van de vermoedelijk in de 17^{de} eeuw gerealiseerde geometrische aanleg. De zichtlijn heeft geen connectie met het bestemmingsplangebied Brug Poelgeest.

In samenhang met de 17^{de}-eeuwse geometrische tuinaanleg was er sprake van een tweede zichtlijn op en vanaf de achterzijde van het kasteel, en wel in zuidoostelijke richting naar de trekvaart (de rechter blauwe pijl op het kaartje). De zichtlijn is op tekeningen uit de 18^{de} eeuw, weliswaar met enigszins vertekend perspectief, afgebeeld. Deze zichtas was gekoppeld aan de 17^{de}-eeuwse geometrische aanleg, waarvan aan de zuidoostkant van het kasteel thans nog de rechthoekige grachten resteren, en een eveneens nog bestaand verbindingskanaaltje tussen deze gracht en de trekvaart ("Grand canal"). Dat kanaaltje ligt in de centrale as van de achtergevel van het kasteel. Hier lag nog een grote open parterre met aan weerszijden kleine kanalen. De rechthoekige gracht en het kanaaltje zijn grotendeels in de latere landschapstuin opgenomen en door de dichte beplanting zijn het geometrische lijnenspel en de zichtas haaks op het huis amper meer beleefbaar.

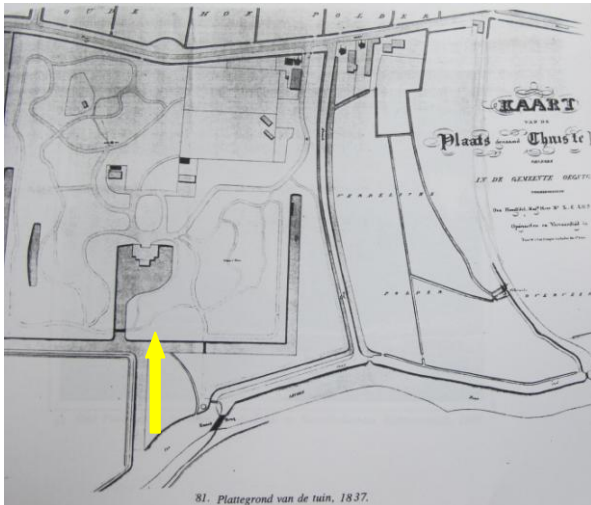


Uitsnede Cultuurhistorische Atlas Zuid-Holland. De blauwe pijlen geven de zichtlijnen in noordwest- en zuidoostelijke richting weer. De groene pijlen respectievelijk de Laan van Oud Poelgeest (overigens geen erg oude structuur) en de Haarlemmertrekvaart.

Deze vroegere zichtas ligt ruim ten noorden van het bestemmingsplangebied en wordt door de gewenste ontwikkelingen niet beïnvloed.



Oud-Poelgeest in 1732, door Abraham Rademaker uit *Rhijnlands fraaiste Gezichten*. Op de voorgrond de trekvaart met jaagpad. Recht op het kasteel aan loopt het nog bestaande “Grand canal”, met aan weerszijden weiden. Vlak voor het huis een parterre met tuinvaas.



Fragment van het gebied van Oud-Poelgeest rond 1835. Met behoud van enkele geometrische elementen is de tuin in landschapstijl omgevormd. Het kanaaltje naar de trekvaart is gebleven.



Boven: slechts tussen de bomen door vanaf het kasteel nog enigszins beleefbaar zicht over het “Grand canal” in zuidoostelijke richting. Beneden: blik in tegengestelde richting vanaf de Broekweg / Haarlemmerweg. Blik wordt verstoord door het vele groen en woonboten in de trekvaart.

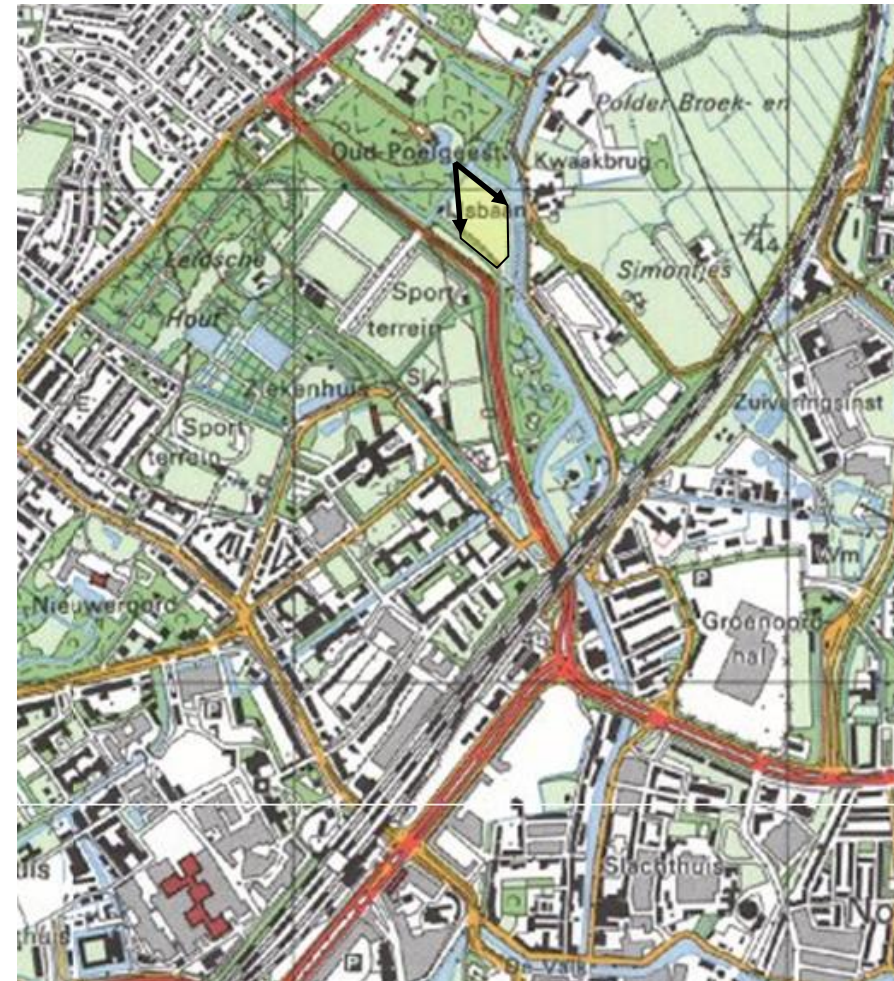
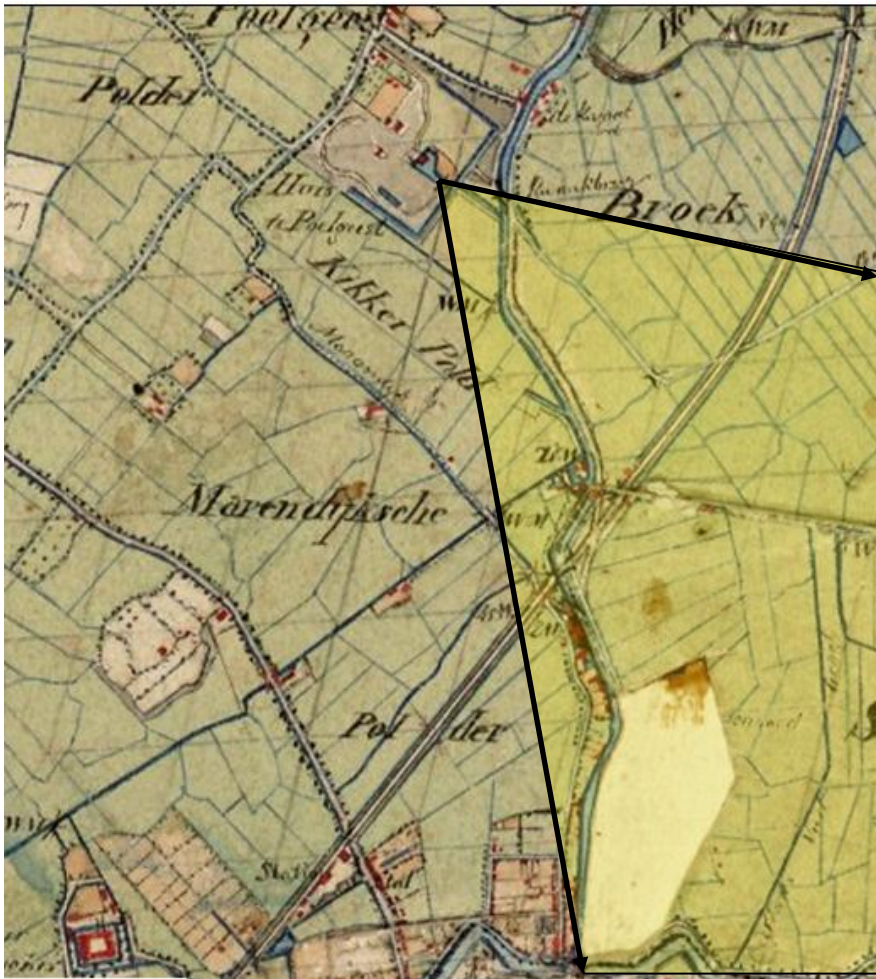
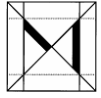
Tegenwoordig is aan deze zijde van het kasteel nog steeds sprake van een zichtlijn, maar veel informeler en weidser van karakter, oorspronkelijk panoramisch gericht in zuidelijke richting op het oorspronkelijke open landschap met weide, de Haarlemmertrekvaart en de stad Leiden.

Deze informele zichtlijn heeft zijn oorsprong in de eerste decennia van de 19^{de} eeuw, toen de tuin in fasen is omgevormd in landschapsstijl. Er is een groot aantal slingerpaden aangelegd, een deel van de gracht rond het kasteel is gedempt en de formele, door kanaaltjes afgebakende parterre aan de zuidoostzijde van het huis werd vergraven tot een vijver, die met een naar het zuiden verlegd verbindingskanaaltje werd aangesloten op de gehandhaafde rechthoekige gracht. Bij de aansluiting van beide waterstromen werd een (nog steeds bestaand) bruggetje gerealiseerd. Het geometrische karakter van de tuin raakte hierdoor uit beeld. Ook de zichtas over het kanaal tussen kasteel en trekvaart vertroebelde doordat aan het einde van de 19^{de} eeuw (voor het eerst zichtbaar op de topografische kaart van 1898) het perceel noordelijk van het kanaal werd beplant met bos.

De 'nieuwe' panoramische zichtlijn vanuit de tuin (en vooral vanuit de omgeving van het bruggetje) is naar alle waarschijnlijkheid onderdeel van het landschapstuinontwerp. De panoramische 'zichtlijn' op het landschap ten zuidoosten van de landgoedkern (met weide (IJsbaan), trekvaart en Kikkermolen, en de stad Leiden in het verschiet) sluit goed aan bij de ontwerpprincipes van dergelijke tuinontwerpen, waarbij markante landschapselementen in de omgeving op schilderachtige wijze worden verwerkt in het totaalbeeld. De pittoreske Kikkermolen was, hoewel geen historisch onderdeel van de buitenplaats, daarvoor een dankbaar artefact. De oorspronkelijke werking (de molen stond volledig vrij in het open landschap) zal overigens sterker zijn geweest, omdat de molen tegenwoordig nog al wegvalt tegen de hoge begroeiing op de achtergrond (Heemtuin).



Zicht vanuit de kasteeltuin in zuidoostelijke richting, via een opening in de tuinrand op het landschap buiten de tuin, met weide en Kikkermolen.



Panorama vanuit de buitenplaatskern (locatie bij brug) omstreeks 1850 (links topografische militaire kaart) en rond 1995 (topografische kaart). Door onder meer de oprukkende stadsrand en het vele groen in de omgeving van de Oegstgeesterweg, de Kikkermolen en het dichtgroeien van de noordelijke oever van het Grand canal is het panorama ingrijpend verkleind. Andersom is ook de buitenplaats niet meer van grote afstand beleefbaar. Vanaf het kasteel was de blik naar buiten, door de terugliggende positie beperkter.

Door de oprukkende stadsrand en het vele groen nabij de Kikkermolen is er geen zicht meer op het ooit in het verschiep liggende Leiden en ook de vaart is niet goed beleefbaar. Het panorama is in de loop van de 20^{ste} eeuw zeer verkleind.

Door de relatief kleine opening in de tuinderand is er van een zichtlijn in omgekeerde richting, dus richting het kasteel, thans nauwelijks sprake meer. 's Winters zal, als de bomen kaal zijn, het effect wat groter zijn. Vanaf de Kikkermolen zijn de zichtlijn en de buitenplaatskern met kasteel niet beleefbaar.

Inrichting weide

Opvallend is overigens de weinig aantrekkelijke inrichting van de weide, die onderdeel is van het rijksmonument. Het terrein wordt omheind door moderne hoge hekwerken en is ingericht met een aantal tamelijk storende lichtmasten. Samen met het ijsbaangebouw doet de aankleding weinig recht aan het karakter van de historische buitenplaats.

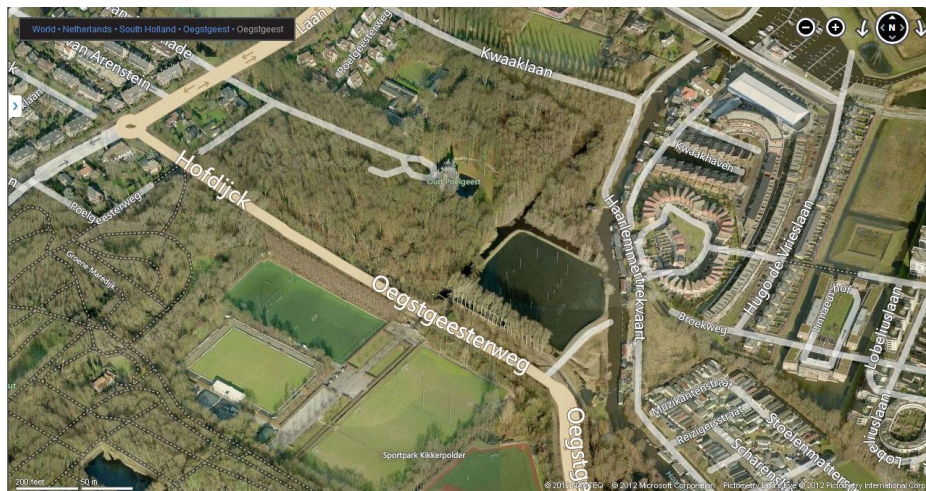
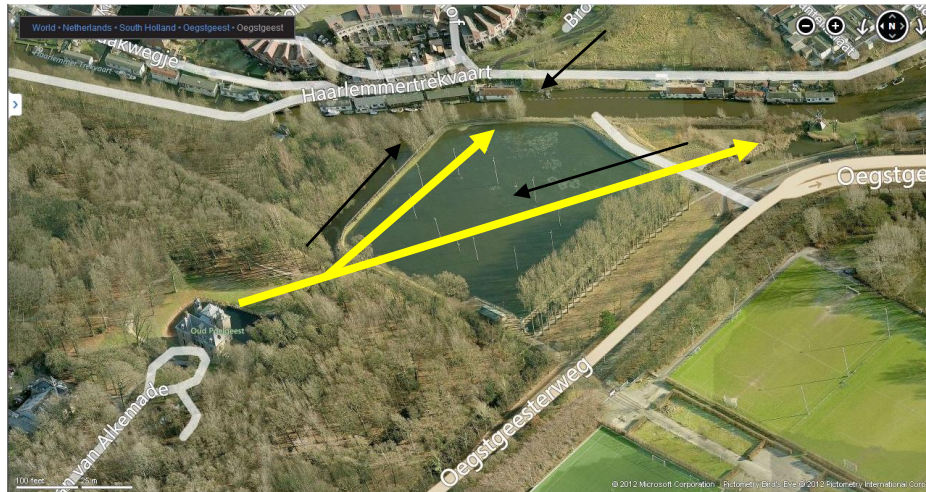
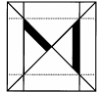
Zichtassen en zichtlijnen in de rijksbeschrijving

In de omschrijving van het rijksmonument wordt de zuidoostelijke zichtas als volgt geduid: *vanaf het huis loopt een zichtas naar buiten toe over de vijver en de weide (thans ijsbaan) oorspronkelijk met zicht op Leiden. Vanaf de Haarlemmertrekvaart wordt ook een fraai zicht op het huis verkregen en iets verder op de, aan de vaart gelegen kapel.*

De waardevolle zichtlijnen worden in de waardering niet expliciet genoemd, maar vallen in algemene zin onder de formulering 'van algemeen belang vanwege de markante situering aan de oude trekvaart en vanwege de functioneel-ruimtelijke samenhang met de andere onderdelen van de buitenplaats.



Boven: blik vanuit de kasteeltuin in het landschap rondom, met geheel op de achtergrond de Kikkermolen. Beneden: blik vanaf de Kikkermolen richting buitenplaats. Duidelijk te zien is dat de zichtlijn eenrichtingsverkeer is. Vanaf hier is het kasteel in de zomer niet beleefbaar.



Het plangebied vanuit de lucht (bron: bingmaps.com). Op de bovenste foto zijn in geel de belangrijkste zichtlijnen weergegeven. In zwart de andere zichtlijnen, die door verschillende omstandigheden niet (goed meer) beleefbaar zijn.

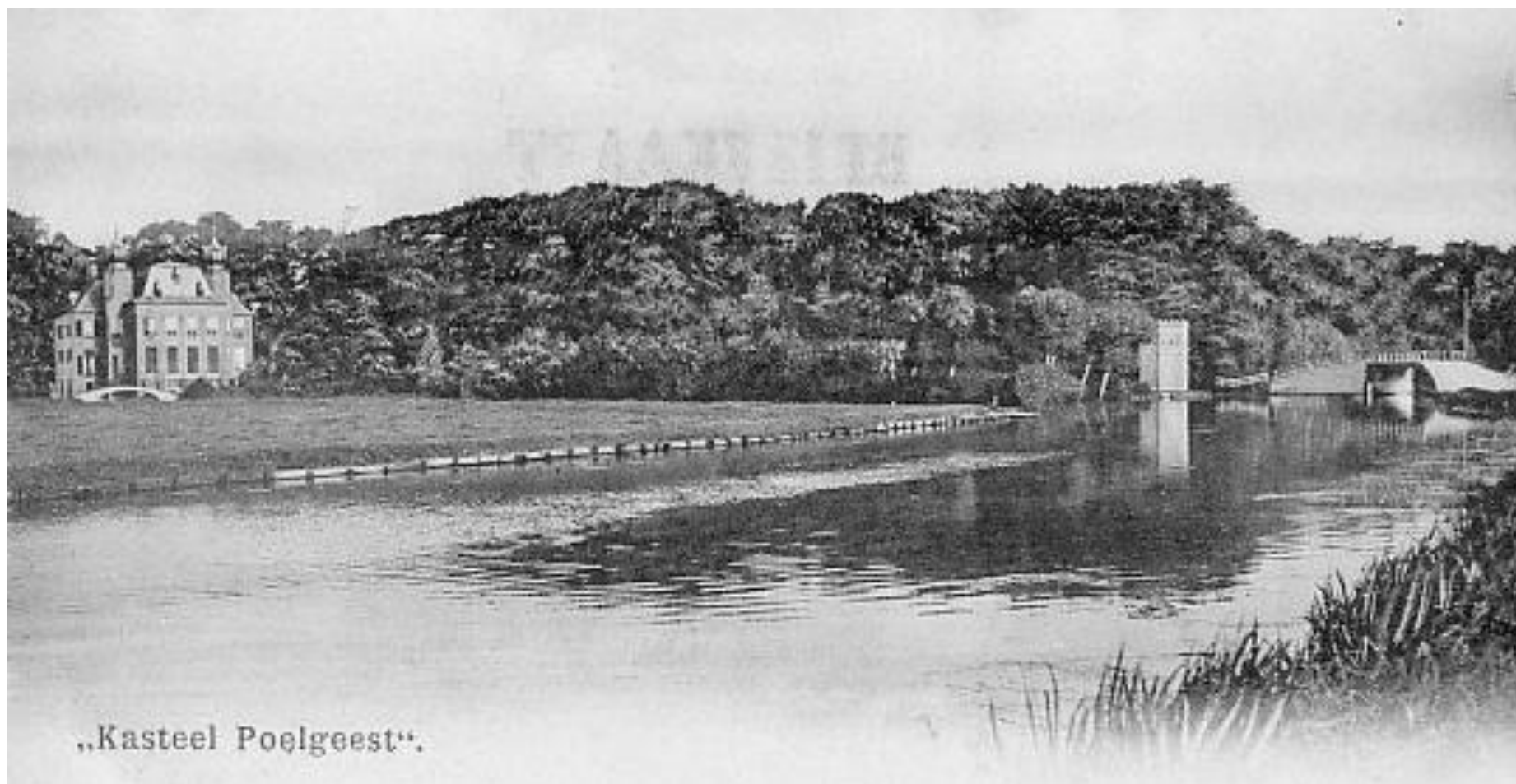
Effecten van de brug met toevoerweg op de zichtlijnen

De nieuwe ontwikkelingen hebben geen effect op de formele zichtlijnen vanuit het kasteel in noordwestelijke en zuidoostelijke (over het Grand canal) richting.

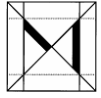
Toegangsweg en nieuwe brug doorsnijden wel de zichtlijn / het panorama vanaf de buitenplaatskern (kasteel en bruggetje) over de weide in zuidoostelijke richting naar de Kikkermolen. Vooral als de toegangsweg naar de brug relatief hoog komt te liggen en al vanaf de kruising bij de Oegstgeesterweg gaat stijgen, zal dit van negatieve invloed zijn op de zichtlijn / het panorama. Hierbij moet wel worden opgemerkt, dat de oorspronkelijke zichtlijn in de loop van de 20ste eeuw al erg veranderd (sterk verkort) is door de oprukkende stadsrand, het sterk toegenomen groen en de weinig passende inrichting van de weide. Ook de trekvaart is niet meer te zien (zie de kaartjes op blz. 12).

De verstoring van de zichtlijn / panorama, toegebracht door de nieuwe toegangsweg met brug zou kunnen worden verzacht door de het eerste deel van de toegangsweg laag te houden en de stijging naar de brug later aan te vangen dan in het huidige ontwerp is aangegeven. Daarin wordt uitgegaan van een geleidelijke stijging van 3% over vrijwel het hele tracé.

Verder biedt juist de nieuwe brug nieuwe kansen om een betere beleving van de buitenplaatskern in het landschap te verkrijgen. Vanaf de hoger in het landschap liggende brug wordt de buitenplaatskern beleefbaar. Nu wordt deze vanaf de Haarlemmerweg aan het zicht onttrokken door veel groen en de vrijwel aaneengesloten reeks woonboten.



Zicht op Kasteel Poelgeest vanaf de oostelijke oever van de Haarlemmertrekvaart.
Dit beeld is door de sterk verkleinde openingen in de tuinrand van de buitenplaats
en de komst van woonboten in de trekvaart niet meer aanwezig. Ansichtkaart
particuliere collectie.



3.3 Relatie buitenplaats en Kikkermolen

De Kikkermolen is in 1752 gebouwd ter verbetering van de waterhuishouding in het poldergebied ten noordwesten van Leiden. Voor zover uit het historisch onderzoek duidelijk is geworden was de molen nooit eigendom van de bezitters van Oud-Poelgeest, maar in het bezit van het toenmalige waterschap De Kikkerpolder. Er is dus geen sprake van een directe historische relatie.

Zoals in de vorige paragraaf is gebleken was er, vooral vanaf de vroege 19^{de} eeuw wel sprake van een duidelijke ruimtelijke relatie tussen buitenplaatskern en molen. Het open landschap met weiden, vaart, molens en op de achtergrond de skyline van Leiden zijn de aandachtspunten in het panoramisch uitzicht vanuit het kasteel en de landschapstuin. De bescheiden Kikkermolen is daarbij slechts een klein element in het ruime uitzicht geweest (met meer molens in het verschiet). De locatie van de boogbrug in de opengewerkte tuinrand geeft aan dat het vanaf hier beleefbare panorama zeer waarschijnlijk bewust is gepland in het ontwerp.

Door de vrij beperkte opening in de tuinrand van de buitenplaats is het kasteel vanaf de Kikkermolen zelf nauwelijks beleefbaar, zeker niet in de zomer, wanneer de bomen in het blad staan. De tuinrand doet zich dan voor als een gesloten bosrand. In die zin is de ruimtelijke relatie tussen Kikkermolen en buitenplaats kern, gezien vanuit de molen, beperkt. De directe omgeving van de molen is overigens door de aanleg van de Oegstgeesterweg en de dichte beplanting van de Heemtuin, nogal gewijzigd ten opzichte van de oorspronkelijke situatie, toen de molen geheel vrij in het open landschap stond. Daardoor is het effect van focuspunt vanuit de buitenplaatskern verminderd.



De omgeving van de Kikkermolen: boven gezien vanaf de Haarlemmervaart in noordwestelijke richting. Beneden gezien vanaf de brug in de buitenplaatstuin van Oud-Poelgeest.



Het landschap nabij de Kikkermolen eind 19^e eeuw, door J.E. Kikkert (RAL PV1704.6). Rechts voor de Kikkerpoldermolen, links in het verschiet molen De Herder en op de achtergrond de stad Leiden.



Zicht op Oud-Poelgeest vanaf de Haarlemmertrekvaart rond 1850, uit: P.J. Lutgers en I.D. Steuerwald, Gesigten in de Omstreken van 's-Gravenhage en Leiden. (RAL PV81710).



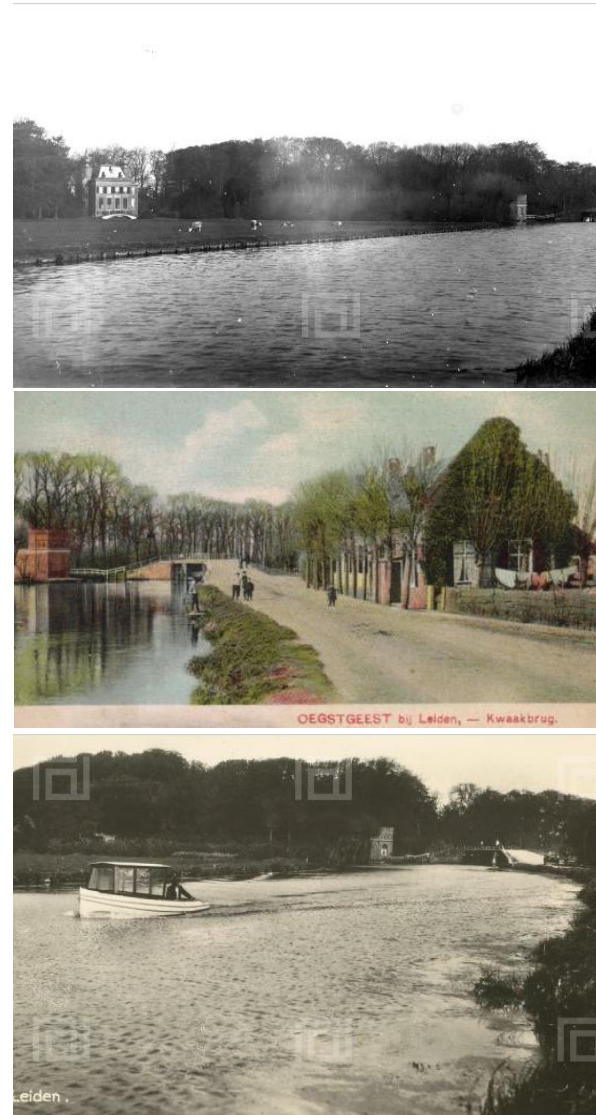
Beelden vanuit de omgeving van de Kikkermolen richting de buitenplaatskern, 2012.



3.4 Lig- en overwinterplaatsen in de Haarlemmertrekvaart

De Haarlemmertrekvaart is in 1657 gerealiseerd als vaarweg tussen Leiden en Haarlem. Langs de oevers van de trekvaart lag een jaagpad, vanaf waar de schepen met paarden of mensen over het water werden voortgetrokken. Ter hoogte van het bestemmingsplangebied lag het jaagpad langs de oostelijke zijde van de trekvaart. De weg ligt er nog, maar de relatie met de vaart is thans minder goed zichtbaar door de lange reeks van woonboten met op de oever staande bouwsels en schuttingen. Oude afbeeldingen (prenten, tekeningen, foto's) van de Haarlemmertrekvaart tonen de waterweg in zijn oorspronkelijke functie van verkeersstructuur. Vanwege het relatief smalle profiel en de noodzaak van de onbelemmerde relatie tussen jaagpad en water lagen er zo min mogelijk obstakels in de vaart.

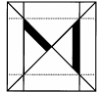
Ook na het vrijwel volledig verdwijnen van de door spierkracht op de oever gedreven scheepvaart, in de periode rond 1850/1860 bleef de Haarlemmertrekvaart nog tot de jaren 50 van de 20^{ste} eeuw een belangrijke transportader, vooral voor de vele bedrijven die zich aan de vaart gevestigd hadden en voor de bollentelers, de mest- en de rietschippers. Het drukke scheepvaartverkeer maakte, dat de oevers niet geschikt waren voor het permanent afmeren van schepen of woonboten. Zo bleef het water, althans buiten de bebouwde kom van de steden en dorpen, lange tijd verschoond van permanente lig- en overwinterplaatsen langs de oevers. Hiervan getuigen vele foto's en ansichtkaarten uit de eerste helft van de 20^{ste} eeuw. Ze tonen ook steeds een vrij zicht vanaf de Haarlemmerweg op het landgoed.



De Haarlemmertrekvaart rond 1900 (boven en midden) en ca. 1925 (beneden). Er liggen geen schepen of woonboten langs de oevers (RAL GN003794, particuliere collectie en PBK4000).



Blik vanaf de Haarlemmerweg over de trekvaart richting kasteel Oud-Poelgeest. Het kasteel wordt hier al deels aan het zicht onttrokken door het vele groen. Op de voorgrond de eerste generatie woonboten in de Haarlemmertrekvaart. (Foto RAL)



In de periode na de Tweede Wereldoorlog werden steeds meer ligplaatsen gecreëerd voor schepen en woonboten langs de oostelijke oever van de vaart, omdat daar de Haarlemmerweg voor de noodzakelijke ontsluiting zorgde. In de loop van de jaren zestig was het aaneengesloten lint van ligplaatsen een feit. Het betreft dus een relatief jonge ontwikkeling.

Consequenties

Het ontstaan van het aaneengesloten lint van ligplaatsen voor woonboten heeft aanzienlijke gevolgen gehad voor het ruimtelijke beeld van de omgeving van de trekvaart en de buitenplaatsrand van Oud-Poelgeest. In de eerste plaats is de historische functioneel-ruimtelijke relatie tussen water en jaagpad verstoord geraakt. Door het dichte lint van woonboten en hun entourage, en ook door hoog opgaand groen in de knik van de vaart ter hoogte van de Kikkermolen is de vaart vanaf de Haarlemmerweg slecht zichtbaar geworden en ook het zicht op de buitenplaats en het kasteel is vertroebeld.

Andersom, gezien vanuit het landgoed, is de reeks woonboten slechts een onderdeel van de oprukkende verstedelijking van het gebied (woonwagenkamp, Oegstgeesterweg, spoortracé), waardoor van het oorspronkelijke zeer weidse uitzicht over de vaart richting Leiden niets meer resteert.

Concluderend kan worden gesteld, dat de aanwezigheid van het aaneengesloten lint woonboten niet kan worden gerelateerd aan een historische situatie. Incidenteel zullen in het verleden wel eens tijdelijke lig- of overwinterplaatsen voor vaartuigen in de vaart zijn geweest, maar tot na de Tweede Wereldoorlog waren beide oevers in het plangebied vrij van vaste ligplaatsen.



Boven en midden: de aaneengesloten reeks woonboten met allerlei schuurtjes en schuttingen verstoort de relatie tussen trekvaart en voormalig jaagpad. De bouwsels zijn bovendien van lage kwaliteit. Beneden de woonboten nabij de Kikkermolen.

3.5 Betekenis cultuurhistorische hoofdstructuur

In het bestemmingsplangebied bevinden zich enkele belangrijke onderdelen van de cultuurhistorische hoofdstructuur van het gebied, te weten een deel van de Haarlemmertrekvaart met begeleidende weg (voormalig jaagpad, Haarlemmerweg), de Broekdijk en de Broeksloot aan de noordoostgrens van het plangebied, en het zuidoostelijke deel van de bij de buitenplaatsstructuur behorende weide. In ruimere zin maken deze elementen deel uit van een veel groter geheel: de relictten van het voormalige polderlandschap (Broekpolder, Kikkerpolder), het 17^{de}-eeuwse tracé van de Haarlemmertrekvaart (ter plaatse van een oudere waterstroom) en de tuin- en parkaanleg van de historische buitenplaats Oud-Poelgeest.

In nog breder verband maakt de buitenplaats deel uit van een reeks landgoederen, buitenplaatsen en kasteelterreinen in de omgeving van Leiden en Oegstgeest.

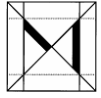
In het (recente) verleden hebben verschillende ingrepen en ontwikkelingen in en rond het plangebied er voor gezorgd dat de leesbaarheid van de historische hoofdstructuur achteruit is gegaan.

Het gaat daarbij om:

- De aanleg van de Oegstgeesterweg, met dichte groenstrook langs de zuidzijde; inperking van het panorama vanuit de buitenplaats;
- De ontwikkeling van vaste ligplaatsen voor woonboten langs de trekvaart;
- Het ontwikkelen van hoog opgaand groen op de oevers van de trekvaart en de omgeving van de Kikkermolen;
- De permanente inrichting van de weide tot IJsbahn (niet passende omheining, lichtmasten, gebouw);



Weinig aantrekkelijke inrichting van de IJsbahn met hoge moderne hekwerken en lichtmasten.



- De oprukkende verstedelijking (bebouwingsranden Leiden en Oegstgeest, woonwagenkamp);

Conclusie is dat er betekenisvolle onderdelen van de cultuurhistorische hoofdstructuur in de omgeving van het plangebied aanwezig zijn, maar ook dat de zuidoostelijke periferie van de buitenplaats en de omgeving van de Kikkermolen veel ruimtelijke veranderingen hebben ondergaan. De aanleg van een nieuwe brug met toevoerweg zal opnieuw een forse ingreep zijn.

De cultuurhistorische hoofdstructuur blijft m.i. bij deze ontwikkelingen echter redelijk ongemoeid. De belangrijkste structuurlijnen blijven intact, maar raken binnen het bestemmingsplangebied wel verweven met de nieuwe toevoegingen. Zoals in de analyse van maart 2011 is aangegeven, hoeft dit gegeven niet negatief te zijn: het is het verhaal van de verstedelijking van het gebied rond Leiden, waarbij oude land- en waterwegen werden ingepast in de nieuwe ontwikkelingen. Zo bleven de buitenplaats, de trekvaart en de relictten van het polderlandschap een rol van betekenis spelen in de stedenbouwkundige structuur van het gebied.

Op lokaal- en detail niveau zijn de veranderingen ingrijpender van aard. Nieuwe elementen veranderen het beeld ter plekke en zichtlijnen krijgen een ander perspectief.

De geprojecteerde ontsluitingsweg doorsnijdt het uiterst zuidoostelijke deel van de weide en ligt daarmee ook in de panoramische zichtlijn vanuit de buitenplaatskern. Zoals in de Effectrapportage al is aangegeven is het van belang om het zicht over de weide en de omgeving van de molen zoveel mogelijk recht te doen door de omvang en de vorm van de nieuwe weg met brug bescheiden te houden en ondergeschikt aan het landschap. Daarbij zou de breedte van de aan de andere zijde van de vaart gelegen Haarlemmerweg en de Broekweg wellicht als voorbeeld kunnen dienen, in

combinatie met een relatief korte brugopgang (met een steilere helling), dus aanhaken bij meer historische oplossingen (zie ook paragraaf 3.2). De Kikkermolen dient in het ontwerp een goed zichtbaar focuspunt te blijven vanuit de buitenplaats kern.

Bij de kruising met de Broekdijk is het zaak hier de inrichting dusdanig te maken, dat de Broekdijk met de begeleidende slootstructuur zoveel mogelijk als een doorgaande structuur te ervaren blijven.

Tegelijkertijd biedt de realisatie van de brug kansen om een aantal voor het cultuurhistorische en ruimtelijke beeld én de cultuurhistorische hoofdstructuur negatieve ontwikkelingen te verbeteren:

- Verdunning van de woonbootstructuur, met opschoning van storende oeverbebouwing, schuttingen en groen + kwaliteitsslag voor de woonboten zelf;
- Maak de trekvaart beter beleefbaar in het landschap door de relatie tussen oever en water zo veel mogelijk te herstellen; dan wordt ook de buitenplaats vanaf de Haarlemmerweg weer beter zichtbaar;
- Herzien van de inrichting en omheining van de IJsbahn, in een beter bij de buitenplaats sfeer passende vormgeving;
- Het beter zichtbaar maken van het kasteel vanuit de zuidoosthoek van de buitenplaats. De nieuwe weg en de brug bieden mooie zichtpunten op de buitenplaatskern, waardoor deze beter beleefbaar wordt.

4 AANVULLENDE LITERATUUR EN ARCHIEFSTUKKEN

- Bijleveld, W.I.I.C., 'Een en ander uit de geschiedenis van het kasteel Oud/Poelgeest', in: Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Rijnland, tevens Orgaan der Vereeniging 'Oud Leiden', 1904, 140-149.
- Pots, R. e.a., *Blauwe ader van de Bollenstreek. 350 jaar Haarlemmertrekvaart - Leidsevaart 1657-2007. Geschiedenis, betekenis en toekomst*, Leiden 2007.
- Rink-Essink, B., *Kasteel Oud Poelgeest. De geschiedenis van de bewoners, de bouw en de aanpassingen van huis en tuin. Tekst 1.*, Doctoraal Scriptie Vakgroep Kunstgeschiedenis en Archeologie, Leiden, Sassenheim juni 2000.
- Stöver, J. e.a., *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland*, Zutphen 2000. I.h.b. p. 126- 131 betreffende Oud-Poelgeest.